

دانشکده حقوق و علوم اجتماعی

گروه حقوق

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق جزا و جرم شناسی

عنوان

بررسی اصول کلی حاکم بر اجرای عدالت ترمیمی در سیاست جنایی ایران و سازمان ملل متحد

استاد راهنما

دکتر اسمعیل رحیمی نژاد

استاد مشاور

دکتر حسین فخر

پژوهشگر

توکل فتحی جاجانی

زمستان ۱۳۹۳

تعهد نامه

عنوان پایان نامه: بررسی اصول کلی حاکم بر اجرای عدالت ترمیمی در سیاست جنایی ایران و سازمان ملل متحد

اینجانب توکل فتحی جاجانی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم شناسی دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز تحت راهنمایی دکتر اسمعیل رحیمی نژاد با تعهد به رعایت موارد ذیل، اقرار و اذعان می‌نمایم:

۱- تحقیقات و نتایج ارائه شده در این پایان نامه حاصل مطالعات علمی اینجانب بوده، مسئولیت صحت و اصالت مطالب مندرج در آن را به طور کامل بر عهده می‌گیرم.

۲- در خصوص استفاده از مطالب و پژوهشهای محققان دیگر به مرجع مورد نظر استناد شده است.

۳- مطالب مندرج در این پایان نامه را اینجانب یا فرد دیگری به منظور اخذ هیچ نوع مدرک یا امتیازی تا کنون به هیچ مرجعی تسلیم نکرده است.

۴- کلیه حقوق معنوی این اثر به دانشگاه تبریز تعلق دارد. مقالات مستخرج از پایان نامه، ذیل نام دانشگاه تبریز (University of Tabriz) به چاپ خواهد رسید.

۵- حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تأثیر گذار بوده اند در مقالات مستخرج از پایان نامه رعایت خواهد شد.

۶- چنانچه بعد از جلسه دفاعیه محرز گردد که مطالب پایان نامه به صورت کلی یا جزئی مورد سرقت علمی قرار گرفته است، نسبت به ابطال مدرک تحصیلی حق هیچگونه اعتراض و ایرادی نخواهم داشت.

تاریخ

نام و امضاء دانشجو

تقدیم به

ماحصل آموخته‌هایم را تقدیم می‌کنم به آنانکه مهر آسمانیشان آرام بخش آلام زمینی ام است.

به استوارترین تکیه‌گاهم، دستان پر مهر پدرم

به سبزترین نگاه زندگی ام، چشمان سبز مادرم

که هر چه آموخته‌ام در کتب عشق شما آموختم و هر چه بگو شدم قطره‌ای از دریای بیکران مهربانیان را

پاس نتوانم بگویم.

امروز، هستی ام به امید شماست و فردا گلید باغ به شتم رضای شما

باشد که حاصل تلاشم نسیم کوزه، غبار حسگیتان را بزداید.

بوسه بر دستان پر مهرتان.

تقدیر و سپاس

شکرشایان نثار ایزدمنان که توفیق را رفیق را هم ساخت تا این پایان نامه را به پایان برسانم. از اساتید فاضل و اندیشمندان جناب آقایان دکتر اسمعیل رحیمی نژاد استاد راهنما و همچنین دکتر حسین فخر استاد مشاور که همواره نگارنده را مورد لطف و محبت خود قرار داده اند، کمال شکر را دارم.

همچنین از استاد داور که تقدیرم جناب آقای دکتر محمود شیخ زاده نهایت شکر و قدردانی را می نمایم

چرا که با حجم کثیر کاری زحمت قبول امر داوری این اثر را بر عهده گرفتند.

نام خانوادگی: فتحی جاجانی نام: توکل

عنوان پایان نامه: بررسی اصول کلی حاکم بر اجرای عدالت ترمیمی در سیاست جنایی ایران و سازمان ملل متحد

استاد راهنما: دکتر اسمعیل رحیمی نژاد

استاد مشاور: دکتر حسین فخر

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته: حقوق گرایش: جزا و جرم شناسی

دانشگاه: تبریز دانشکده: حقوق و علوم اجتماعی ورودی: ۹۱

تعداد صفحات: تاریخ دفاع: ۱۳۹۳/۱۱/۲۰

کلید واژه‌ها: عدالت ترمیمی، عدالت کیفری، بزه‌کار، بزه دیده، استانداردهای دادرسی ترمیمی

چکیده:

«عدالت ترمیمی» به عنوان یک الگو و پارادایم نوین در عدالت کیفری، از آغاز سال های ۱۹۸۰ میلادی به صورت رسمی و به تدریج وارد قلمرو سیاست جنایی تقنینی گردید. این الگوی نوین در واقع با هدف ترمیم و جبران خسارت های مادی، روانی و عاطفی وارد بر بزه دیدگان جرائم، بازگرداندن مالکیت اختلافات و دعاوی ناشی از جرم به صاحبان اصلی آنان یعنی بزه دیدگان و بزه‌کاران و سایر افراد ذینفع در دعاوی کیفری از جمله جامعه محلی، احیای روابط انسانی و عاطفی مختل شده به واسطه ارتکاب جرم و حل و فصل توافقی و مشارکتی دعاوی و اختلافات ناشی از جرم، پا به عرصه سیاست جنایی گذاشت. برای اجرای فرایند ترمیمی برنامه ها و شیوه های متعددی مطرح شده است، از جمله میانجی گری، نشست هم اندیشی یا جلسه گفتگوی گروهی خانوادگی، حلقه های اصلاح و درمان و سازش، هیاتهای گفتگوی بزه‌کاران و بزه دیدگان.

برای تضمین منصفانه و عادلانه بودن دادرسی ترمیمی به یک سلسله اصول و معیارهایی نیاز است تا بتوان در پناه این اصول و قواعد، علاوه بر پیشگیری از بزه و بزه دیدگی، به آن آرمان والای عدالت ترمیمی که سعی در شرمندسازی بازاجتماعی کننده بزه کار، ترمیم خسارت وارد بر بزه دیده، اجرای عدالت واقعی و کمک به نظام عدالت کیفری است، نایل شد.

این اصول بنیادی حاکم بر اجرای عدالت ترمیمی که شامل اصل داوطلبانه یا توافقی بودن، اصل غیر علنی بودن، اصل اظهار حقیقت، اصل رودرویی، اصل رعایت کرامت انسانی، اصل استقلال و بی طرفی، اصل دادرسی منصفانه و تضمین موازین حقوق بشری، اصل ترمیمی بودن و اصل اعتبار توافقات است، در این پایان نامه مورد بررسی قرار می گیرد.

فهرست مطالب:

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
الف: بیان مساله و سوالات اصلی تحقیق	۱
ب: فرضیه های تحقیق	۳
ج: روش تحقیق	۳
د: ساختار تحقیق	۴
فصل اول: تبیین نظریه عدالت ترمیمی	
۱-۱: مفهوم عدالت ترمیمی	۸
۱-۱-۱: تعریف عدالت ترمیمی	۸
۱-۱-۲: تاریخچه و خاستگاه عدالت ترمیمی	۱۰
۱-۱-۲-۱: سابقه عدالت ترمیمی در آمریکا، استرالیا و زلاند نو.....	۱۲
۱-۱-۲-۱-۱: جایگاه و سابقه عدالت ترمیمی در سیاست جنایی ایران	۱۳
۱-۱-۲-۲-۱: جایگاه عدالت ترمیمی در مقررات پیش از انقلاب اسلامی	۱۳
۱-۱-۲-۲-۱-۱: جایگاه عدالت ترمیمی در مقررات پس از انقلاب اسلامی	۱۶
۲-۱: اهداف، روش ها و اصول کلی و فلسفی عدالت ترمیمی.....	۲۳
۲-۱-۱: اهداف عدالت ترمیمی	۲۳
۲-۲-۱: شیوه ها و روش های عدالت ترمیمی	۲۵
۲-۲-۱-۱: میانجی گری	۲۶
۲-۲-۱-۱-۱: مراحل مختلف میانجی گری.....	۲۷
۲-۲-۱-۱-۱-۱-۱: مرحله ارجاع پرونده به مجریان برنامه میانجی گری.....	۲۷
۲-۲-۱-۱-۱-۱-۲: مرحله آمادگی برای میانجی گری.....	۲۷
۲-۲-۱-۱-۱-۲-۱: جریان میانجی گری.....	۲۷
۲-۲-۱-۱-۲-۲-۱: پیگیری توافقات به عمل آمده از جریان میانجی گری.....	۲۸

- ۲۸-۱-۲-۲-۱: انواع میانجی‌گری..... ۲۸
- ۲۸-۱-۲-۱-۲-۲-۱: میانجی‌گری کیفری جامعه‌ی..... ۲۸
- ۲۸-۱-۲-۱-۲-۲-۱: میانجی‌گری کیفری جامعه‌ی همراه با نظارت مقام قضایی..... ۲۸
- ۲۸-۱-۲-۱-۲-۲-۱: میانجی‌گری کیفری قضایی - پلیسی..... ۲۸
- ۲۸-۲-۲-۱: نشست‌ها یا کنفرانس‌های خانوادگی..... ۲۸
- ۳۰-۲-۲-۱: حلقه‌ها یا محافل صدور حکم..... ۳۰
- ۳۰-۱-۳-۲-۲-۱: مدل ناواجو..... ۳۰
- ۳۱-۲-۳-۲-۲-۱: مدل صدور حکم..... ۳۱
- ۳۲-۳-۳-۲-۲-۱: مدل التیام..... ۳۲
- ۳۲-۳-۲-۱: اصول کلی و فلسفی عدالت ترمیمی..... ۳۲

فصل دوم: اصول کلی حاکم بر اجرا و مدیریت دادرسی ترمیمی و مقایسه آنها با

دادرسی کیفری

- ۳۸-۱-۲: اصول حاکم بر اجرا و مدیریت دادرسی ترمیمی..... ۳۸
- ۳۹-۱-۱-۲: اصل داوطلبانه یا توافقی بودن..... ۳۹
- ۴۰-۲-۱-۲: اصل غیر علنی بودن..... ۴۰
- ۴۲-۳-۱-۲: اصل قبول مسئولیت و اظهار حقیقت..... ۴۲
- ۴۴-۴-۱-۲: اصل رودررویی (مواجهه بزه‌دیده و بزه‌کار)..... ۴۴
- ۴۵-۵-۱-۲: اصل رعایت کرامت انسانی..... ۴۵
- ۴۸-۶-۱-۲: اصل استقلال و بی‌طرفی..... ۴۸
- ۵۰-۷-۱-۲: اصل دادرسی منصفانه و تضمین موازین حقوق بشری..... ۵۰
- ۵۲-۸-۱-۲: اصل ترمیمی بودن..... ۵۲
- ۵۶-۹-۱-۲: اصل اعتبار توافقات..... ۵۶
- ۵۹-۲-۲: مقایسه اصول دادرسی ترمیمی با نظام دادرسی کیفری..... ۵۹
- ۵۹-۱-۲-۲: تفاوت از نظر تعریف..... ۵۹
- ۶۰-۲-۲-۲: تفاوت از نظر موضوع..... ۶۰

۶۱..... ۲-۲-۳: تفاوت از نظر هدف

۶۲..... ۲-۲-۴: تفاوت از نظر نتیجه

۶۴..... نتیجه گیری

۶۷..... پیشنهادات

۶۹..... منابع و مآخذ

۷۲..... پیوست

فهرست اختصارات

قانون اساسی	ق.ا.
قانون مجازات اسلامی	ق.م.ا.
قانون آیین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور کیفری	ق.آ.د.د.ع.آ.ک
قانون آیین دادرسی کیفری	ق.آ.د.ک

ECO SOC

Economic and Social Council United Nations

الف: بیان مساله و سوالات اصلی تحقیق

عدالت ترمیمی به عنوان یک الگو و پارادایم نوین در عدالت کیفری، در پی ایرادهای وارده بر مبانی نظری عدالت کیفری کلاسیک و ناکارآمدی برنامه‌ها و سیاست‌های آن در کنترل و مهار بزهکاری و اصلاح و درمان بزهکاران از یک طرف و ظهور آموزه‌های جرم‌شناسی واکنش اجتماعی به ویژه جرم‌شناسی برچسب‌زنی، جرم‌شناسی الغاگرایانه و آموزه‌های بزه‌دیده‌شناسی حمایتی از طرف دیگر، به صورت رسمی و به تدریج پا به عرصه علوم جنایی گذاشت.^۱

عدالت ترمیمی فرایندی است که از رهگذر آن طرف‌های درگیر در جرم معین به شکل جمعی یا گروهی برای حل و فصل و رسیدگی به آنچه از جرم حاصل شده و پیامدهای احتمالی آن در آینده تصمیم‌گیری و رایزنی می‌کنند.^۲

با توجه به اندیشه‌ها و آموزه‌هایی که در راستای عدالت ترمیمی بیان شده همین اندیشه‌ها و آموزه‌ها موجبات تحول و دگرگونی در سیاست جنایی سازمان ملل و شورای اروپا و نظام‌های عدالت کیفری بسیاری از کشورها را فراهم ساخت به گونه‌ای که امروز هم در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای و هم در نظام‌های عدالت کیفری ملی شاهد تصویب قطعنامه‌ها، اعلامیه‌ها و قوانین مختلف در مورد اصول، برنامه‌ها و شیوه‌های عدالت ترمیمی هستیم که از مهمترین آن‌ها می‌توان به قطعنامه شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل تحت عنوان «اصول اساسی راجع به استفاده از برنامه‌های عدالت ترمیمی در موضوعات کیفری» مصوب ۲۰۰۲ و اقدام شورای اروپا در تصویب سندی تحت عنوان «میانجی‌گری در امور کیفری» در سال ۱۹۹۹ اشاره کرد.

در ایران نیز، با توجه به گوناگونی فرهنگی و تجربه طولانی حل و فصل اختلافات به شیوه‌های غیررسمی و بومی و نیز با درک عمیق آموزه‌های دینی می‌توان جلوه‌هایی از مفاهیم مورد تأکید عدالت ترمیمی را مورد بحث قرار داد. با توجه به این امر قانونگذار ایران در سال‌های

^۱. رحیمی نژاد، اسمعیل؛ **جرم‌شناسی**، تبریز، انتشارات فروزش، ۱۳۹۳، ص ۱۰۴

^۲. مظفری‌زاده، سجاد؛ **ترمینولوژی جرم‌شناسی**، چاپ اول، انتشارات شرکت نشر بهینه فراگیر، پاییز ۱۳۹۱، ص ۳۲۸.

اخیر با تصویب قوانین مختلف از جمله قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲ گام‌های مثبت و مؤثری در این زمینه برداشته است.

آشنایی و شناخت روزافزون این الگو در ایران، در سال‌های اخیر موجب انجام تحقیقات و پژوهش‌های متعددی شده است ولی در مورد اصول حاکم بر فرایند عدالت ترمیمی، تحقیق جامعی به عمل نیامده است. لذا پرداختن به این موضوع از اهمیت خاصی برخوردار است.

عدالت در نظام قضایی، اصولاً بر مدار تضمین حقوق اصحاب دعوا قرار دارد. اصل تناظر، که یکی از اصول راهبردی آیین دادرسی است، عبارت است از این که هر یک از اصحاب دعوا باید علاوه بر اینکه فرصت و امکان مورد مناقشه قرار دادن ادعاها، ادله و استدلال‌ات را داشته باشد، باید فرصت و امکان طرح ادعاها، ادله و استدلال‌ات خود را نیز داشته باشد. اجرای اصل فوق‌الذکر که زمینه‌ای است برای حاکمیت قانون و دستیابی به نظام دادرسی عادلانه، مستلزم تحقق اصول دیگری است که ما از آن به عنوان شاخصه‌های عدالت قضایی یاد می‌کنیم.^۱ ثمره‌ی عملی اجرای این اصول تضمین حقوق اصحاب دعوا، خصوصاً متهم در امور کیفری است؛ چرا که در محاکمات کیفری آنچه که در معرض مخاطره است، جان و شخصیت آدمی است که بسی مهمتر از اموال و اشیاء بی‌جان است. در بحث عادلانه و منصفانه بودن عدالت ترمیمی نیز، می‌توان به قطعنامه اصول اساسی راجع به استفاده از برنامه‌های عدالت ترمیمی در امور کیفری اشاره کرد. بخش دوم این قطعنامه که ناظر بر چگونگی استفاده از برنامه‌های عدالت ترمیمی است، بر استفاده از برنامه‌های عدالت ترمیمی در مراحل مختلف اجرای عدالت کیفری مطابق قوانین ملی، مشارکت آزادانه و داوطلبانه بزهکار و بزه‌دیده در فرایند ترمیمی و امکان انصراف آنان از ادامه این روند و حق توسل آنان به نظام عدالت کیفری در صورت امکان‌پذیر نبودن و یا نامناسب بودن فرایند ترمیمی، حفظ امنیت طرف‌های عدالت ترمیمی و این که توافقات و برایندهای عدالت ترمیمی، تعهدات معقول و متناسب باشد، تأکید کرده است.

^۱. رزاقی، کیانوش، **استاندارهای دادرسی در اسناد بین‌المللی و نظام قضایی ایران**، ماهنامه کانون سردفتران و دفتر یاران، شماره ۱۰۵، خرداد سال ۱۳۸۹، ص ۶.

با عنایت به مراتب فوق اکنون به بیان سوالات اصلی این پژوهش می پردازیم:

۱- استانداردها و ضوابط کلی حاکم بر دادرسی ترمیمی چه نوع ضوابطی هستند؟۲- سازمان ملل برای تضمین عادلانه و منصفانه بودن دادرسی ترمیمی چه نقشی ایفا کرده است؟۳- فرایند دادرسی ترمیمی از حیث اصول و ضوابط چه تفاوتی با فرایند دادرسی رسمی و سنتی دارد؟۴- حقوق کیفری ایران چه تضمیناتی را برای منصفانه و عادلانه بودن دادرسی ترمیمی پیش بینی نموده است؟

ب: فرضیه های تحقیق

۱- داوطلبانه و توافقی بودن، اصل استقلال و بی طرفی، اصل رعایت کرامت انسانی و اصل اعتبار توافقات از مهمترین معیارهای دادرسی ترمیمی محسوب می شوند.

۲- شورای اقتصادی- اجتماعی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۲ ضمن پذیرش «اعلامیه اصول اجرای برنامه های ترمیمی در موضوعات کیفری» و تشویق کشورهای عضو آن سازمان به استفاده از برنامه های ترمیمی در امور کیفری بر ضرورت رعایت حقوق بنیادین افراد در رسیدگی کیفری (اصول ناظر به محاکمه عادلانه و منصفانه) تأکید کرده است.

۳- تفاوت اساسی فرایند ترمیمی با فرایند رسیدگی کیفری سنتی، نتیجه ی فرایند رسیدگی است که در اولی، محکومیت یا برائت است، اما در فرایند ترمیمی بر محوریت جبران خسارت وارده به بزه دیده و مشارکت فعال سهامداران پدیده ی مجرمانه در فرایند تصمیم گیری قرار گرفته است.

۴- حقوق کیفری ایران تضمینات کافی برای تضمین عادلانه و منصفانه بودن دادرسی های ترمیمی پیش بینی نکرده است با وجود این، اقداماتی در این راستا انجام شده است که از مهمترین آنها می توان به قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ اشاره کرد.

ج: روش تحقیق

با عنایت به این که عدالت ترمیمی یک فرایند نوپا محسوب می شود و در قوانین کیفری ما جایگاه خود را پیدا نکرده است. بنابراین، تحقیق حاضر می تواند در توسعه گسترش، استحکام و روشن کردن پایه های این فرایند کمک شایانی کند. لذا تحقیق انجام شده از نوع بنیادی و نظری

می‌باشد. در این تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های تحقیق از روش کتابخانه‌ای یا اسنادی استفاده شده و با مطالعه و جستجو در کتب، اسناد، اعلامیه‌ها، مقالات و سایر منابع مکتوب اطلاعات لازم جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل گردیده است.

د: ساختار تحقیق

نوشتار حاضر، در دو فصل ارائه شده است.

فصل اول که مربوط به تبیین نظریه عدالت ترمیمی است، شامل دو بخش می‌باشد که بخش اول ناظر به مفهوم، تعریف و تاریخچه عدالت ترمیمی است. بخش دوم نیز شامل اهداف، روش‌ها و اصول فلسفی عدالت ترمیمی است.

فصل دوم نیز مربوط به اصول حاکم بر اجرا و مدیریت دادرسی ترمیمی و مقایسه آنها با دادرسی کیفری است که شامل دو بخش می‌باشد.

بخش اول اصول حاکم بر اجرا و مدیریت دادرسی ترمیمی و بخش دوم نیز ناظر به مقایسه

اصول دادرسی ترمیمی با نظام دادرسی کیفری می‌باشد.

فصل اول:

تبیین نظریه عدالت ترمیمی

عدالت ترمیمی، به عنوان یکی از تأسیسات و نهادهای بزه دیده محور، بیش از آن که از عرصه اندیشه‌های قالبی و تحلیل‌های علمی و فلسفی حقوقدانان و دیگر اندیشمندان نشأت گرفته باشد؛ به واسطه رواج عملی و قدمت سنتی و قابلیت‌های عرفی کشورها در زمان‌های گذشته بنا گردیده است.

بزه دیده‌شناسی شاخه‌ای از جرم‌شناسی جدید محسوب می‌شود که با هدف تبیین و تحلیل نقش و سهم بزه دیده در تکوین جرم و رابطه‌اش با بزه‌کار پا به عرصه علوم جنایی گذاشته است. در یک تقسیم بندی کلی می‌توان گفت دو نوع بزه دیده شناسی وجود دارد: ۱- بزه دیده شناسی جرم شناختی ۲- بزه دیده شناسی حمایتی

بزه دیده‌شناسی جرم شناختی به بزه دیده نه به عنوان فردی مظلوم و مستحق حمایت، بلکه به عنوان مقصر و ذی سهم در ارتکاب جرم می‌نگرد.

بنیامین مندلسون آمریکایی و هان فون هنتیک آلمانی از بنیانگذاران اصلی این نوع بزه دیده شناسی محسوب می‌شوند.^۱

قانون گذار ایران نیز در مواردی چند تحت تأثیر یافته‌های بزه دیده شناسی علمی مقرراتی را وضع نموده است، که برای نمونه می‌توان به بند ۳ ماده ۳۷^۲ و ماده ۳۹^۳ قانون مجازات اسلامی اشاره کرد.

در کنار این نوع بزه دیده شناسی از آغاز سال‌های ۱۹۷۰ میلادی به دنبال پیدایش برخی از جریان‌های سیاسی و عقیدتی و به ویژه جنبش حمایت از حقوق زنان و انتقادهایی که از طرف آنان و همچنین برخی از جرم‌شناسان و حقوقدانان نسبت به دیدگاه‌های بزه دیده شناسی علمی وارد شد، رویکرد جدیدی نسبت به بزه دیده‌شناسی شکل گرفت که به بزه دیده‌شناسی حمایتی یا ثانوی معروف شد.

^۱ . لپز، ژرار و فیلیزولا، ژینا، **بزه دیده و بزه دیده شناسی**، ترجمه روح الدین کرد علیوند و احمد محمدی، تهران، انتشارات مجلد، ۱۳۷۹، ص ۵۴.

^۲ . برابر بند ۳ ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی «اوضاع و احوال خاص موثر در ارتکاب جرم، از قبیل رفتار یا گفتار تحریک‌آمیز بزه دیده...» که یکی از جهات تخفیف اختیاری مجازات در نظر گرفته شده است.

^۳ . برابر ماده ۳۹ این قانون «اوضاع و احوال خاصی که موجب ارتکاب جرم گردیده است می‌تواند از موجبات تعویق صدور حکم باشد».

در این مرحله عقیده بر آن است که بزه دیده در هر حال جرم را تحمل کرده و به همین دلیل موقعیت‌ها و منافعی را از دست داده است و بنابراین، بدیهی است که بزه دیده را در تعیین نوع مجازات سهمیم می‌داند. در واقع در این مرحله نوعی بزه دیده سالاری را در حقوق جزا شاهد هستیم و بزه دیده که تاکنون نقشی منفعل داشته نقشی فعال پیدا می‌کند.^۱

در پرتو آموزه‌های بزه دیده‌شناسی حمایتی چندین تحول اساسی در قلمرو حقوق کیفری و سیاست جنایی روی داده است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- توجه به حقوق مادی و معنوی بزه دیدگان در سیاست جنایی سازمان ملل متحد و شورای اروپا در قالب اعلامیه‌ها، کنوانسیون‌ها و قطعنامه‌های بین‌المللی و منطقه‌ای که از آن جمله می‌توان به اعلامیه اصول اساسی عدالت راجع به بزه دیدگان جرایم و قربانیان سوء استفاده از قدرت مصوب ۱۹۸۵ مجمع عمومی سازمان ملل که مستلزم به رسمیت شناختن حقوق اساسی بزه دیدگان و پیش‌بینی سازوکارهای حقوقی لازم برای حمایت از آن‌ها در قوانین کیفری دولت‌های عضو است اشاره کرد.

همچنین در سطح جهانی می‌توان به «قطعنامه اصول بنیادی بکارگیری برنامه‌های عدالت ترمیمی در قلمرو کیفری» اشاره کرد. این قطعنامه که در ۲۴ جولای ۲۰۰۲ به تصویب شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل رسیده، بر عدالت ترمیمی که یک عدالت بزه دیده مدار است تأکید کرده است.

۲- پیش‌بینی سازوکارهای قانونی متناسب برای جبران خسارت‌های مادی، روانی، عاطفی بزه‌دیدگان در نظام‌های مختلف عدالت کیفری.^۲

۳- گرایش نظام‌های مختلف عدالت کیفری از عدالت تنبیهی و سزادهی به طرف عدالت ترمیمی .

^۱ . تقریرات درس تاریخ تحولات حقوق کیفری استاد اسمعیل رحیمی نژاد، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز، سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱، ص ۷۱.

^۲ . همچنان که برابر بند الف ماده ۸۱ قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر نموده «ارائه خدمات به بزه دیده در جهت رفع یا کاهش آثار زیانبار مادی یا معنوی ناشی از جرم با رضایت بزه دیده» در جهت تعلیق مجازات متهم پیش‌بینی شده است.

ظهور عدالت ترمیمی پیامد یکی از مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در نگرش بر عدالت کیفری و رویکردهای جرم‌شناسی و به طور کلی تحول در تفکر ناظر به پدیده مجرمانه در طول سه دهه اخیر است.

۱-۱: مفهوم عدالت ترمیمی

پس از گذشت مدت زمانی از ظهور انتقادات اصولی وارد بر عدالت کیفری، سیاستگذاران و نظریه‌پردازان حوزه عدالت کیفری راه‌های جایگزین دیگری را جهت حل مشکلات نظام‌های فوق‌الذکر مطرح کردند که مهم‌ترین آنها، برنامه‌ها و رویه‌های «عدالت ترمیمی» است.

۱-۱-۱: تعریف عدالت ترمیمی

شاید بتوان در ساده‌ترین تعریف ممکن عدالت ترمیمی را فرایندی دانست که به وسیله آن، تمام اشخاصی که در حادثه مجرمانه دخیل هستند، گردهم می‌آیند تا با مشارکت یکدیگر در مورد آثار و نتایج عمل مجرمانه و آینده بزه دیده و بزه‌کار و جامعه بعد از وقوع جرم، چاره‌اندیشی نمایند. با این حال ارائه تعریفی جامع و مانع از عدالت ترمیمی چندان هم ساده نیست؛ چون عدالت ترمیمی دارای ماهیتی سیال و منعطف بوده و طرح‌ها، برنامه‌ها و اندیشه‌های گوناگونی را شامل می‌شود.

تونی مارشال نویسنده و جرم‌شناس انگلیسی، عدالت ترمیمی را فرایندی می‌داند که «طی آن طرف‌هایی که به نوعی در جرم خاص حق و سهم دارند دور هم جمع می‌شوند تا درباره نحوه برخورد و رفتار با عواقب جرم ارتكابی و استلزامات آن برای آینده، به صورت جمعی تصمیم بگیرند» یا به عبارت دیگر، «عدالت ترمیمی یک رویکرد مبتنی بر حل و فصل نسبت به جرم است که خود طرف‌های ذینفع و به طور کلی جامعه را در یک رابطه فعال با نهادهای قانونی [پلیسی-قضایی] مرتبط و درگیر می‌کند».^۱

^۱ نجفی ابرندآبادی، علی حسین، «از عدالت کیفری کلاسیک تا عدالت ترمیمی»، مجله تخصصی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، سال دوم، شماره ۹ و ۱۰ (پاییز و زمستان ۸۲)، ص ۲۲.

سوزان شارپ،^۱ جرم شناس کانادایی در تبیین این تعریف به پنج ویژگی عدالت ترمیمی به ترتیب زیر اشاره می‌کند:

مطابق ویژگی اول، عدالت ترمیمی دعوتی است به مشارکتی کامل، اتفاق نظر و اجماع. این بدان معناست که در اجرای عدالت ترمیمی تنها یک فرد یا یک نهاد به نام قاضی یا دستگاه عدالت کیفری سلطه‌ی منحصر به فرد ندارد.

ویژگی دوم این تعریف آن است که براساس آن عدالت ترمیمی در صدد است آنچه را که نقض شده است بهبود بخشد. پرسش محوری، در هر فرایند عدالت ترمیمی این است که «بزه دیده» به چه چیزی نیازمند است تا بهبود یابد و احساس آرامش و امنیت مجدد کند؟ بزه‌کاران نیز ممکن است بخواهند جهت بهبود شرایط اقدام کنند.

سومین ویژگی این تعریف تلاش برای ایجاد احساس پاسخگویی کامل و مستقیم در فرایند اجرای عدالت ترمیمی است. پاسخگویی به این معنا نیست که بزه‌کاران باید با واقعه‌ای که منجر به نقض قانون شده است روبه‌رو شوند و احساس دین اخلاقی کنند یا نتایج آن را تحمل نموده، به اصطلاح مجازات شده، یا مشمول واکنش‌های دیگر دولتی گردند، بلکه پاسخگویی آن‌ها می‌تواند از طرق دیگر از جمله جبران صدمات و زیان‌های وارده بر بزه دیده در جامعه محلی و اجتماع محقق شود.

چهارمین ویژگی این تعریف تلاش برای بازگرداندن وحدت و هماهنگی به آن چیزی است که در نتیجه ارتکاب جرم گسسته شده است. اگر فرض بر این باشد که کلیه اعضای جامعه با یکدیگر ارتباطی درونی دارند و به عبارت دیگر دارای روابط میان فردی‌اند، در این صورت جرم عملی است که منجر به گسست چنین رابطه‌ای می‌شود. عدالت ترمیمی در جستجوی آن است که این رابطه را دوباره حیات بخشیده تجدید کند.

ویژگی پنجم این تعریف، تأکید بر هدف عدالت ترمیمی جهت تقویت اجتماع برای پیشگیری از جرم در آینده است. جرم سبب ایجاد صدمه و ضرر و زیان شده و نیز آشکارکننده شرایط ناعادلانه قبل از آن است. این شرایط ممکن است ناشی از یک وضعیت ساختاری،

¹ Sharp, S.

اقتصادی، فرهنگی، نژادی، سیاسی و امثال اینها باشد. عدالت ترمیمی در جست‌وجوی راه‌هایی برای ترمیم وضعیت‌های جرم‌زای موجود و پیشگیری از جرم است.^۱

بر این اساس، جبران ضرر و زیان کسانی که در نتیجه وقوع جرم متضرر شده‌اند موضوع اساسی عدالت ترمیمی است. هدف کلیه فرایندهای عدالت ترمیمی نیز بهبود و التیام بخشیدن به همین افراد و از جمله بزه دیده و حتی خود بزه‌کار است.

تعریف دیگری از عدالت ترمیمی با عنایت به آنچه که در قطعنامه مورخ ۲۰۰۲ شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل تحت عنوان «اصول اساسی راجع به استفاده از برنامه‌های عدالت ترمیمی در امور کیفری» آمده است، عبارت است از «فرآیندی که به موجب آن بزه دیده و بزه‌کار، و در صورت لزوم، هر فرد یا عضوی از اعضای اجتماع که در نتیجه‌ی ارتکاب جرم متأثر و متضرر گردیده است، به طور فعالانه و معمولاً با کمک یک تسهیل‌کننده (یا مجری) در حل و فصل مسائل، مشکلات و اختلافات ناشی از جرم مشارکت می‌نمایند. فرآیندهای ترمیمی ممکن است در برگیرنده‌ی میانجی‌گری، سازش، نشست‌ها و حلقه‌ها یا محفل‌های صدور حکم باشد».

۱-۱-۲: تاریخچه و خاستگاه عدالت ترمیمی

در سال ۱۹۷۷ شخصی به نام «آربارنت»^۲ در امریکا مقاله‌ای تحت عنوان «ترمیم، پارادایم نوین عدالت کیفری» در نشریه‌ای به نام *Ethics* منتشر نمود و با تشریح و تبیین عدالت ترمیمی، برای اولین بار این اصطلاح را بکار برد.^۳

در همین سال آقای «نیل کریستی»^۴ نروژی با انتشار مقاله‌ای تحت عنوان «اختلاف به عنوان دارایی» اختلاف برخاسته از جرم را به «دارایی و مال» بزه دیده و بزه‌کار تشبیه کرد که توسط

^۱. غلامی، حسین، *عدالت ترمیمی*، اصول و روش‌ها، مجله دانش انتظامی، سال پنجم، شماره چهارم، ۱۳۸۲، صص ۴۰ و ۴۱.

^۲. Rbarnet.

^۳. مارشال، تونی؛ رایت، مارتین و دیگران، *عدالت ترمیمی ارتقاء بخشیدن به رویکرد بزه دیده محوری*، ترجمه امر سماواتی پیروز، چاپ اول، تهران، انتشارات خلیلیان، ۱۳۸۴، ص ۹۶.

^۴. Nell Crestey